

G.DAWLETOVA DÓRETIWSHILIGINDE HAYAL KONCEPTI

Kuanishbaeva Naziyrxan

Magistr

naziyraquwanishbaeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17480847>

ARTICLE INFO

Received: 27st October 2025

Accepted: 28th October 2025

Online: 29th October 2025

KEYWORDS

hayal koncepti, biyke, ana, qız-jawan, kelin,qatın, nashar, qudağay, kempir, apa, kindik sheshe, abısn h.t.b.

ABSTRACT

Qaraqalpaq ádebiyatınıń belgili shayırası G.Dawletova shıǵarmalarınń tillik ózgeshelikleri bir qatar ilimpazlarımızdıń úzertlew obyektı bolıp keldi, endi onı jańa yaǵnıy antropocentristikalıq baǵdarlarda úyreniw aktual máselelerdiń biri. Qaraqalpaq tilindegi hayal mánisin bildiretuǵın sózler oǵada quramalı bolıp, olar G.Dawletova dóretiwshiliginde hár qıylı leksemalar arqalı bildirilgen. Búgingi jumımızda mine usı leksemalardıń qollanıw ózgeshelikleri úyrenildi.

Tilimizde hayal-qızlar dominantındaǵı sinonimlik sózler kópshilikti quraydı. Biraq kontekstte olardıń barlıǵın da biriniń ornına birin qollanıwǵa bolmaydı. Shayıra G.Dáwletova shıǵarmaları tilindegi bir qatar hayal-qızlar mánisin bildiretuǵın sózler qollanılǵan bolıp, olardı óz ornında qollanıw aralı kórkem obrazdı sheberlik penen táriyiplewge erisken. Hayal konceptosferasında eń jiyi qollanılatuǵını sóz bul –hayal. Bul sózdiń etimologiyası ilimpaz Sh.Abdinazimovtıń arnawlı maqalasında sóz etilgen bolıp, onda eki túrli kózqarastı keltiredi, biri haya sózi menen baylanıstırsa, ekinshisi arab tilindegi ayal sózi menen baylanıstıradı¹. Usı sózdiń G.Dáwletovanıń dóretpesinde qollanıwına misal keltirsek:

.Jumıstan keshikse ishiń dúbirlep,

Qashadı saltanat, sabır-taqatıń,

Eriń–eris, óziń –arqaw *hayallar*.

(“Xoshametti xosh kóredi hayallar”) [3;23]

Shayıranıń shıǵarmalarında hayal sózi turmıs qurǵan, shańaraqlı mánisin beriwde jumсалǵanlıǵın joqarıda keltirilgen misal arqalı ańlawımızǵa boladı.

Tilimizde nashar sózi hayal mánisin ańlatıwda qollanıladı. Bul sóz túrkiy tilindegi “shara” sózine parsı tilinen kirgen “na” prefiksi jalǵanıwı arqalı jasalǵan. “Nashar sózi “sharasız” degen mánini ańlatadı². Shayıra G.Dáwletovanıń shıǵarmalarınń tilinde de bul sóz hayaldıń er adamnıń aldında hásiz ekenligin táriyiplegenligin tómendegi qatarlar arqalı kóremiz:

Haslı *nashar*, jolı bárhá jińishke,

Arı kelip, úyge aman quwısqan.

(“Qálbimdegi estelik” poeması) [2;65]

¹ Абдиназимов Ш. Хаял сөзи ҳаққында. ҚМУ Хабаршысы 2015-жыл 5-сан. 104-106-б.

² Абдиназимов Ш. Хаял сөзи ҳаққында. ҚМУ Хабаршысы 2015-жыл 5-сан. 106-б.

Biz sóz etip atırğan shayıra lirikalarında qız-jawan sózi turmısqa shıqpağan jas qızlardı ulıwmalastırıp beriwde jumsalğan:

*Qız-jawan ádepli, gez kelip qalsań,
Jolda azamattıń aldın kespeydi,
Jol berip taysalar turǵan jerinde.
("Húr bostanlar jaratılar ana jerimde") [3;12]*

Biyke sózi de hayal konceptin bildiretuǵın leksema bolıp, tilimizde mámleketlik jumıs alıp barmaytuǵın, shańaraqta perzent tárbiyası menen shuǵıllanıwshı hayaldı úy biykesi dep ataw dástúrge aylanǵan.

*Turmıs – otlı jalın, bolar hazarı,
Úyden dáwlet qashsa *biyke* jazalı...
("Xoshametti xosh kóredi hayallar") [3;23]*

Hayal túsinigin beriwde qatın, qatın-qalash sózleri qollanılǵanlıǵın tómendegi mısallar kórsetedi:

*Xan bolsań da alıp kir, dep kelsaptı,
Til menen *qatınlar* xandı jumaptı...
("Ana tilim – altın ǵáziynem") [3;16]
Júregi jarılǵan *qatın-qalashtıń*,
Tınısh júrmey tınıǵıńdı bilǵaydı.
("Qálbimdegi estelik" poeması) [2;66]*

Bul sózdiń etimologiyası tuwralı ilimpazlar arasında eki túrli kóz qarastaǵı pikirler ushırasadı. Ayırım ilimpazlar bul sózdi "qat" yaǵnıy qaraqalpaq tilindegi "qatıqtı qat" sóz dizbeginde saqlanǵan túbir feyiline feyildiń ózlik dárejesiniń –ın qosımtası jalǵanıwı arqalı "xannıń hayalına sen de mámleketlik islerge aralas, qatnas" degen mánini ańlatatuǵın "qatın" sózinen kelip shıqqan dep esaplasa, ayırım ilimpazlar bul sózdiń "qattı, bekkem" degen mánilerdi ańlatatuǵınlıǵın kórsetip, hayal adamnıń shıdamlılıǵı, qattılıǵı, bekkemligi menen baylanıstıradı³. G.Dawletovannıń shıǵarmalarınıń tilinde bul sóz hayal-qızlardıń mártligin, qaytpasqaralıǵın, qatın-qalash sói olsa ulwma hayal-qızlardıń barlıǵınıń mánisin súwretlewde jumsalǵan.

G.Dáwletova dóretpelerinde hayal konceptin bildiriwde tuwısqanlıqtı bildiretuǵın *ana, apa ajapa, kempir, qudaǵay, qáyinene, qáyin ajapa, biykesh, abısın, jeńge* sıyaqlı leksemalardı qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Qáyinene –erli-zayıplılardıń anaları. Búgingi kúnde "qáyin ene" mánisin bildirgen ene ataması dáslep "ana" mánisin bildirgen⁴. G.Dáwletova shıǵarmaları tilinde qáyinene sózi ene túrinde qollanılǵan:

*...Eneń - kabań, órine hesh shıqpaysań..
("Shımıldıǵıń - shıraǵıń") [1;100]
Biykeshlerge at qoyarsań birimlep...
Qáyin apa, qaynaǵalar kelgende,
Iyilip turǵaysań kúndey kúlimlep.
("Shımıldıǵıń – shıraǵıń") [1;101]
Jeńgem japqan nannan awız tiyseńiz...*

³ Абдиназимов Ш. Хаял сөзи ҳаққында. ҚМУ Хабаршысы 2015-жыл 5-сан. 104-б.

⁴ Даулетмуратова З., Қарақалпақ тилинде туўысқанлық атамалары. Канд. диссер. Нөкис. 2010. 78-бет.

(“Sheber qız qosıǵı”) [1;62]

...Bir kóylekti tórt jıl tikken sorasam,

Kelinshektiń toy lipası, kók kóylek. (“Kók kóylek”) [1;72]

Abısınım ayday sulıw apam dep,

Kewilge jol tapqan kúnlerim edi.

(“Meniń jańa túsken kúnlerim edi”) [3;44]

Názi *qudaǵayın* otır aman-saw,

Qudań paqır taslap ketti *kempirin*,

Qaraspadı ájel degen naymıt jaw,

Oylasaq, kóz dóńgelener, *anajan*.

(“Írazı bolıń, anajan”) poeması [1;116]

Bul qatarlarda qudaǵay, anajan leksemaları menen kempir sói de qollanılǵan bolıp, ol zayıp, ómirlik joldas mánisin ańlatıw ushın jumsalǵan. Bul bolsa shayıranıń sóz tańlaw talǵamınıń joqarı ekenligin kórsetedi.

Húrmetiń jayında, xalqıń súyedi,

Kópke “*kindik sheshe*” bolar iyeli...

(“Akusher-ginekolog Ulbosın Iyembergenovaǵa”) [2;18]

Qaraqalpaq xalqında jańa tuwılǵan perzenttiń kindigin kesken hayal kindik sheshe dep ayıladı. Sol perzent úlkeygennen keyin sol hayaldı húrmetlep, ekinshi anası retinde kóredi. G.Dáwletovanıń joqarıda keltirilgen qosıǵında perzentlerdi aman saw dúnyaǵa keltiriwde shıpaker kásibindegilerdiń miyneti kóp bolǵanlıqtan, adamlar olardı ekinshi ana dep biledi dep joqarı bahalaydı.

Juwmaqlap aytqanda, xalqımızdıń súyikli shayırası G.Dáwletovanıń dóretiwshiliginde hayal koncepciyası júdá sheberlik penen berilgen. Joqarıdaǵı mısallar arqalı kórinip turǵanıday, olardıń qollanılıwında hárbir hayal mánisin bildiretuǵın leksemalardıń máni ottenklerine say tańlap, oqıwshıǵa emocional sezimler beriwge erisken.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Абдиназимов Ш. Хаял сөзи ҳаққында. ҚМУ Хабаршысы 2015-жыл 5-сан. 104-б.
2. Даулетмуратова З., Қарақалпақ тилинде туўысқанлық атамалары. Канд. диссер. Нөкис. 2010. 78-бет
3. Дәулетова Г. «Гүзги толғаныслар». –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2012.
4. Дәулетова Г. «Қәлбимдеги естелик». –Нөкис: «Qaraqalpaqstan», 2017.
5. Дәулетова Г. «Гүлистан». –Ташкент: «Yangi Nashr Nashriyoti», 2020.